

A negyvennyolcas osztrák forradalom eszmei előtörténetének problémáiról

S. LENGYEL MÁRTA

Nincs olyan ország, amelynek történeti fejlődése független volna más országokétól. S éppen ezért nincs olyan ország, amelynek történeti fejlődését kellőképpen megérthetnők, ha önmagában, elszigetelten vizsgáljuk. Különösen elmondható pedig ez az olyan országokról, amelyeknek fejlődése többé-kevésbé huzamos időn át nagyobb, vegyes összetételű birodalmak keretei között zajlott le, tehát a Habsburg-birodalom alkotórészeiről s köztük Magyarországról is.

Ennek ellenére a magyar történetírók számottevő részének műveire hosszú időn át egyfajta provinciális szemlélet volt jellemző (ami nyilvánvalóan a polgári történetírásban eluralkodott nacionalista látásmód kihatása volt és csak e látásmód akaratlan hatásának minősíthető még azoknál a történetíróknál is, akiktől egyébként a nacionalizmus teljességgel idegen). Az utóbbi időben viszont végre fordulat állott be ezen a téren történetkutatatóink körében, s ma már, elmondhatjuk, általános az a meggyőződés, hogy már csak a magyar fejlődés jobb megértése érdekében is elengedhetetlen más országok s mindenek előtt az egykori osztrák örökös tartományok történetének az eddiginél lényegesen alaposabb vizsgálata és megismertetése.

Ami mármost a közelebbi tennivalókat illeti: az osztrák történet egészének vizsgálatán belül is különösen nagy gondot kell fordítanunk a birodalom utolsó, mintegy százharminc esztendőös válságkorszakának a tanulmányozására, mivel a birodalom válságának a lefolyása és kimenetele sok tekintetben döntő, máig is ható következményekkel járt a birodalom keretei közül utóbb kivált valamennyi nép további fejlődésére nézve.

Ezt a feladatot azonban kielégítően nem oldhatjuk meg pusztán az osztrák történeti irodalom eddig eredményeinek számbavétele és felhasználása révén. Az osztrák történetírásban mindmáig uralkodó konzervatív irányzat ugyanis éppen azoknak a haladó törekvéseknek a kutatásával nem foglalkozott jelentőségűkhöz mérten, amelyek politikai síkon elsősorban járultak hozzá a birodalom válságának a kibontakoztatásához s amelyek ugyanakkor magát a válság megoldását is előmozdították. Ezt a sajnálatos mulasztást pedig egyedül az is megmagyarázza, hogy a konzervatív osztrák történetírókat 1918 előtt is, után is mindenekelőtt összbirodalmi szempontok vagy illúziók vezérelték, s ezek eleve is nagy mértékben megnehezítették számukra, hogy kellőképpen méltányoljanak olyan törekvéseket, amelyeknek végső soron számottevő részük volt a birodalom felbomlásában.

A birodalom felbomlását a már említett hosszan elhúzódó válság előzte meg. Ezt a válságot két mélyremenő ellentmondás létrejötte idézte elő. Az egyik ellentmondás egyfelől a birodalomban uralkodó feudális rend, másfelől a feudalizmus méhében (Ausztriában egyébként rendkívül lassan) kifejlődő (a 18. század második felére mégis már bizonyos minimális fejlettségi fokot elérő) kapitalista termelési viszonyok között alakult ki. A másik pedig, az előbbivel egyidejűleg és attól el nem választhatóan, egyfelől maga a birodalom mint feudális eredetéből következően nemzetek fölötti, azaz nemzetietlen alakulás, másfelől a kibontakozó kapitalista viszonyok talaján megszülető antifeudális és nemzeti mozgalmak között bontakozott ki.

A Habsburg-birodalom válságának haladó irányú megoldására törekvő mozgalmak három időbeli csomópont körül sűrűsödtek össze. E mozgalmak első nagyobb hulláma az első francia forradalom idején és azzal szoros összefüggésben borította el a birodalmat. Ennek legfontosabb (de korántsem azonos tartalmú és jelentőségű) összetevői az Osztrák-Németalföldön lejátszódott függetlenségi háború, az 1790-i Habsburg-ellenes magyar nemesi ellenállás, valamint az osztrák és a magyar jakobinus szervezkedés voltak; ezek közül egyedül a belga függetlenségi harc járt eredménnyel, Belgiumnak a birodalom keretei közül történt kiválásával, a többi, mivel — a kapitalista viszonyok akkori alacsony fejlettségi fokának megfelelően — még meglehetősen gyenge és súlyos belső ellentmondásokkal is terhelt volt, közvetlen céljait nem érte el s ezért elsősorban mint a későbbi hasonló mozgalmak úttörője bírt jelentőséggel.

A második ilyen hullámot az 1848-i forradalmak sorozata képezte. Ezek a forradalmak a kapitalista irányú fejlődés időközben végbement fokozatos térhódítása következtében már sokkal nagyobb erőt képviseltek, mint a korábbi mozgalmak, a birodalom szétzúzását azonban még ezek sem tudták elérni. Ebben részint belső és egymás közti ellentétek számottevő volta, részint és különösen pedig a nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulása gátolta meg őket. De jelentőségük így is hatalmas volt. Vereségük ellenére ugyanis olyan súlyos csapást mértek a birodalomra, amelyet az soha többé nem tudott kiheverni. Kivívták a jobbágyfelszabadítást, aminek következtében az alapon uralkodóakká lettek a kapitalista viszonyok, s ha nem is azonnyomban, kihatásaikban elérték az immár évszázadok óta fennálló feudális-abszolutisztikus államberendezés felszámolását. Mindez pedig természetesen még tovább mélyítette a birodalom válságát, hiszen lehetővé tette, hogy a birodalom elnyomott népei ezután haladottabb, immár túlnyomóan kapitalista viszonyokra támaszkodva folytassák harcukat a birodalom feudális keretei ellen.

A harmadik hullám azután a huszadik század folyamán, már az imperializmus szakaszában bontakozott ki. S az imperialista viszonyok talaján a birodalmat feszítő osztály- és nemzeti ellentétek minden előzőnél élesebb alakot öltöttek. Ekkorra a birodalom feudális kereteinek a szétzúzására irányuló törekvések már elég erősek voltak ahhoz, hogy — a most viszont a Habsburgokra nézve kedvezőtlen nemzetközi körülmények között — véghez tudják vinni a birodalom felszámolását.

Mindezekben a harcokban a legfőbb szerepet a soknemzetiségű Ausztria elnyomott népeinek haladó elemei játszották, de magának az osztrák uralkodó nemzetnek a feltörekvő erői is tevékenyen részt vettek bennük. S ez a részvétel különösen az 1848-i forradalom előkészítésének és megvívásának a szakaszában,

vagyis éppen a Habsburg uralomra mért első nagy csapás idején volt a legjelentősebb. Ha tehát fel akarjuk tárni a szóbanforgó válságkorszak haladó osztrák mozgalmainak a történetét, akkor legelső és legfontosabb tennivalónkat azoknak az erőknél kell vizsgálatában kell látnunk, amelyek 1848. március 13-án a metternichi kormányzat megdöntésével írták be nevüket a történelembe.

*

Persze Magyarországon Ausztria történetét eredeti források alapján kutatni általában nem könnyű dolog. De a szóbanforgó mozgalom lefolyásának eddig legkevésbé feltárt kérdései történetesen éppen olyanok, amelyeknek eredeti források alapján történő tisztázása még az osztrák levéltáraktól meglehetősen elzárt kutatók számára sem megoldhatatlan feladat. A legkevésbé feltárt ugyanis az osztrák forradalomnak a fennálló kormányrendszer bírálata alapuló eszmei előkészítése. Ennek tanulmányozásához pedig elsősorban és túlnyomóan nyomtatott források feldolgozására van szükség.

Mert Ausztriában a forradalmat előkészítő politikai harcot szinte kizárólag szellemi fegyverekkel s még ezekkel is csak igen szűk keretek között lehetett megvívni. Ennek magyarázata mindenekelőtt abban keresendő, hogy az örökös tartományokban semmiféle politikai szervezkedésre (pártok alakítására stb.) nem adódott lehetőség. Politikai nézetek kicserélésére legfeljebb bizonyos rendeltetészerűen tulajdonképpen gazdasági és kulturális célokat szolgáló egyesületek összejövetelein nyílt alkalmuk a legbátrabbaknak (ilyen volt például a Niederösterreichischer Gewerbeverein, a Juridisch-politischer Leseverein vagy a Concordia nevű irodalmi társaság), ezeknek a keretei azonban fölöttébb elégtelenek voltak, s ezért ezek jelentőségét még csak összehasonlítni sem lehet olyan külszínre rokon alakulásokkal, amilyen példának okáért a pesti Nemzeti Kör volt, nem is szólva a magyar Védegyletről.

Hiányoztak továbbá a közvélemény formálásának olyan alkotmányos fórumai, amilyeneknek a korszak magyar történetéből az országgyűléseket és a megyegyűléseket ismerjük. A Habsburgok örökös tartományait 1804-ben Osztrák Császárság néven formailag is egy államban egyesítették ugyan, a császárság rendjeit azonban közös birodalmi gyűlésre sohasem hívták egybe. S ha az egyes tartományokban tartottak is időnként rendi gyűléseket, ezeknek a jelentősége is eltörpült a hasonló magyarországi testületeké mellett. Az örökös tartományok rendjei még annyira sem szólhattak bele az állam életének az irányításába, amennyire ezt a magyar rendek a törvényhozásban való részvételük jogánál fogva megtehették, s a rendi gyűlések tárgyalásainak anyaga még olyan szűk csatornának sem kerülhetett a nyilvánosság elé, amilyeneken a magyar országgyűlések.

Ezek után politikai vélemények nyilvánításának eszközeül maradt volna a sajtó és a könyvkiadás. Csakhogy, ami a lapkiadást illeti: az osztrák abszolút állam szigorúan őrködött azon, hogy semmiféle politikai kérdésre vonatkozó önálló vélemény sajtóhoz ne jusson. Bécsben mindössze két kifejezetten politikai jellegű lap jelent meg, a hivatalos *Wiener Zeitung* és a félhivatalosnak számító *Oesterreichischer Beobachter*; ezekbe egyedül a kormányhivatalok által alapos megfontolás után engedélyezett híryanag kerülhetett, politikai vezércikkeket az olvasók ezektől természetesen nem várhattak. Az egyes tartományok hivatalos lapjainak pedig a Bécsben megjelent szintelen és szokványos cikkek átvételére kellett szorítkozniuk. Így Magyarországtól eltérően az örökös tar-

tományokban a szó igazi értelmében vett politikai sajtó voltaképpen nem létezett. Az ártalmatlan irodalmi és egyéb nem kifejezetten politikai jellegű lapokat meg, ha számuk lényegesen nagyobb volt is, teljesen gúzsba kötötte a cenzura. S ami végül a könyvkiadást illeti: ennek a körülményei sem voltak sokkal kedvezőbbek a sajtóéinál, politikai tárgyú művek megjelentetésére az írók már eleve nem is gondolhattak, a szépirodalmi vagy tudományos munkák pedig szintén meg kellett hogy járják a könyvvizsgálat kálváriáját.

A feudális abszolútizmus válságának elmélyülésével párhuzamosan azonban — ilyen nehézségek ellenére, sőt talán éppen ezeknek a nehézségeknek a hatására is — nőttön nőtt Ausztriában a politikai kérdések iránti érdeklődés. Ennek az érdeklődésnek a kibontakozásában nagy szerepet játszott az 1830-i francia forradalom s annak németországi visszhangja is. Egyre többen figyeltek fel ez idő tájt a meglevő állapotok konzerválását célul tűző metternichi rendszer visszasságaira, s egyre többen igyekeztek kitörni a szabad véleménynyilvánítás gátjai közül.

De mit tehettek ilyen körülmények között azok, akik nem tudták szó nélkül tudomásul venni az Ausztriában uralkodó közállapotokat? Anton *Auersperg* gróf például (akinek a magyar *Mádl* Antal legújában külön tanulmányt is szentelt) egy egész kötetnyi versben juttatta kifejezésre a rendszer iránti elégedetlenségét, kötetére azonban Frankfurtban volt kénytelen kiadót keresni s címlapjára még ott is az *Anastasius Grün* álnevet nyomatni. Anton *Johann Gross-Hoffinger* pedig németországi tartózkodását felhasználva merhetett csak az osztrák viszonyok bírálatainak szentelt röpiratait megjelentetni, természetesen szintén álnévvel vagy névtelenül. S a prágai születésű *Karl Herloss*nak a monarchia fullasztó levegőjéből végleg ki kellett szakítania magát, hogy Németországban letelepedve regényeken kívül néhány politikai szatírárt is napvilágra bocsáthasson. Mivel pedig egyre többen kényszerültek hasonló megoldásokhoz folyamodni, mindinkább növekedett a külföldön kiadott Ausztriával foglalkozó politikai jellegű írások száma.

E növekedésnek azután a negyvenes években döntő lökést adott a kiéleződő kül- és belpolitikai helyzet következtében Ausztriában is erősebben meginduló politikai erjedés. Szabadabb légkörbe vágó osztrák férfiak sorozatosan vándoroltak ebben az időben Németországba, hogy az ottani kedvezőbb cenzuralehetőségeket kihasználva, a toll fegyverével küzdjenek a hazájukban uralkodó viszonyok megjavításáért. S ha sokan ezek közül még főleg szépírói eszközökkel folytatták is a harcot (mint például *Moritz Hartmann*, *Alfred Meissner* és *Hermann Rollett*, az osztrák politikai líra jelentős képviselői), az egyre élesedő társadalmi ellentmondások félreérthetlenebb kifejezésének a vágya mind többjüket készítette közvetlenebb eszköznek, a publicisztika fegyverének a választására. Így vált például az eredetileg novellistának indult *Franz Schuselka* a röpiratirodalom egyik legjelentősebb képviselőjévé. Igenaz *Kuranda* pedig, aki Lipcsét, az emigrált osztrákok legfőbb menedékét választotta végül lakóhelyéül, *Die Grenzboten* című — részint politikai, részint irodalmi — lapjának a megindításával megteremtette az Ausztriával foglalkozó írások állandó gyűjtőhelyét, s benne korlátlan teret biztosított az otthonmaradottak részére is, hogy híryanagok és cikkek kiküldésével szintén hozzájárulhassanak az osztrák abszolútizmus fonákságainak és ellentmondásainak leleplezéséhez. Sőt, hovatovább az otthonmaradottak sem érték be azzal, hogy rövid leveleket és cikkeket juttassanak

el a *Grenzboten*hez és más szabadelvű német lapokhoz, hanem névtelenül egész röpiratokat is megjelentettek Ausztrián kívüli kiadóknál, mint például Viktor *Andrian-Werburg* báró a nevezetes *Oesterreich und dessen Zukunft*ot, Karl *Moering* a *Sibyllinische Bücher aus Oesterreich*et vagy Eduard *Bauernfeld* a *Pia desideria eines österreichischen Schriftstellers* című írását. S mi több, idővel Adolf *Wiesner* személyében még olyan író is akadt, aki az osztrák cenzura-viszonyok részletes elemzésével és bírálatával foglalkozó munkáját — bár hazulról s természetesen az osztrák cenzura engedélye nélkül juttatta el külföldi megjelentetési helyére — saját nevével sem riadt vissza jegyezni, amihez hasonlóra addig csak emigrált szerzőknél adódott példa.

*

Együttvéve körülbelül 25-re tehető azoknak a név szerint máris ismert osztrák íróknak a száma, akik — nem számítva ide a mintegy 20 szépirodalmi működést kifejtő ellenzéki szellemű író — ebben az időben politikai röpiratok közzétételére vállalkoztak, s tevékenységük eredményeképpen — mint arra *Engels* is rámutatott — a negyvenes évekre egy egész kis hadseregét hozták létre Németországban a Habsburg-abszolutizmus ellen harcoló irodalmi Ausztriának. Ez a már csak mennyiségénél fogva is tekintélyes illegális irodalom (a hozzá tartozó művek számát legalább 125-re becsülhetjük, még ha figyelmen kívül hagyjuk is azt a temérdek verset, novellát és egyéb szépirodalmi jellegű művet, amelyek ebben az időben ugyancsak politikai célok jegyében születtek) tulajdonképpen azért emelkedett nagy jelentőségre, mert Ausztria határain kívül pótolta az otthon szükségképpen hiányzó szabad sajtót s így az abszolút rendszer páratlan erőfeszítése ellenére is hangot adott az osztrák nép javarésze-
ben érlelődő ellenzékiiségnek.

Ez az irodalom természetesen a cenzura-rendelkezők ellen indított min-
denekelőtt harcot, nem mulasztván el gúny tárgyává tenni az óvatoskodó vagy hozzá nem értő cenzorok ostoba melléfogásait sem. De nem mulasztott el fel-
lépni a hatóságok aktatologató bürokratizmusá s egyúttal maga a bürokrácia intézménye ellen sem, sőt az államvezetés bírálata során személy szerint is fog-
lalkozott annak főbb képviselőivel. Feltárta az igazságszolgáltatás visszasságait és a rendőrség túlkapásait, kritizálta a hadseregben uralkodó viszonyokat s ezzel ítéletet mondott az állam egész elnyomó rendszere felett.

Szóvá tette továbbá a katolikus egyháznak az állami életre gyakorolt mér-
hetetlen befolyását, sőt nem kímélte magát az egyház szervezetét és intézmé-
nyeit sem. Részletesen taglalta a közoktatásnak — nem utolsósorban éppen az erős egyházi befolyás érvényesülése következtében meglévő — számos fogya-
tékosságát. De nem feledkezett meg a gazdasági és társadalmi életéről sem. Elemezte az egyes társadalmi osztályok és rétegek állapotát s azoknak egymás-
hoz való viszonyát; képet festett az ipar és kereskedelem kedvezőtlen helyzeté-
ről, ezzel kapcsolatban pedig elmarasztalta a helytelen gazdaságpolitikai intéz-
kedéseket, külön is kitérve a kormány pénzügyi politikájára, kivált az egyre
növekedő államadósság veszélyeire.

Ausztria belső problémáit ez az irodalom egyébként nem szűkítette le az
osztrák tartományok problémáira, hanem a birodalom soknemzetiségű jelle-
gének megfelelően behatóan tárgyalta a Habsburgok alávetett népeinek, illetve
elnyomott tartományainak viszonyait s az anyaországgal, illetve az osztrák-

németekkel kialakult kapcsolatait is. A birodalmat gyengítő nemzeti széttagoltság és a birodalom nagyhatalmi állása közti ellentmondást érezve, nagy figyelmet fordított azután ez az irodalom Ausztria külpolitikai helyzetének és külkapcsolatainak problematikus voltára. Az az Ausztria határain túlmutató kérdés pedig, amely érthető okokból leginkább foglalkoztatta szerzőinket, a német egység problémája volt, s ennek kapcsán részletesen kitértek az Ausztrián kívüli német államok ügyeire is.

E röpiratok írói azonban nem elégedtek meg annyival, hogy Ausztria belső és külső helyzetét esetelven pusztán bírálják a fennálló állapotokat s az értük felelős kormánypolitikát, hanem a polgári átalakulás irányába mutató javaslatokkal kísérletet tettek a bajokból kivezető út felvázolására is. De persze, amennyire közös jellemzőjük volt a jelen és a jövő problémáinak haladó álláspontokról való szemlélete, annyira megoszlottak a haladás mérvének és módzatainak meghatározásában.

Már az átalakulás vezetését illetően is lényegbevágó eltérés mutatkozott az egyes röpiratírók között. *Andrian-Werburg* például, aki a bürokrácia elburjánzását tartotta a legnagyobb veszélynek s az ellene folytatandó harcot a legsürgetőbbnek, a nemesség vezető szerepének a biztosításával kívánta az állami élet reformját megvalósítani, igaz, csak a nemesi intézmény bizonyos angol minta szerinti korszerű átalakítása után. Ezzel ellentétben mások, így *Schuselka* is, határozottan felleptek az idejüket múlt nemesi kiváltságok ellen, s saját szavaik szerint a nép, valójában meg a polgárság uralmáért szálltak síkra. Hasonlóképpen nagy eltéréseket mutatott ez a röpiratirodalom a német egységgel kapcsolatos állásfoglalásban is; az egységes Németország létrehozásának egyaránt akadtak ellenzői s akadtak (sokszorta nagyobb számban) hívei, de az utóbbiak is számos árnyalatra oszlottak annak a kérdésnek a megítélésében, hogy az egységes Németország megteremtését hogyan egyeztessék össze a soknemzetiségű osztrák birodalom kereteinek fenntartásával. S természetesen nem alakítottak ki egységes véleményt a birodalom határai között élő nem-német népek állásának rendezéséről sem, elképzeléseik egyfajta szorosabb egység létrehozása s egyfajta lazább szövetségi forma kiépítése között meglehetősen széles skálán váltakoztak.

De nemcsak az egyes nagy korkérdések megválaszolásában, hanem magában az illető kérdések iránti fogékonyságban is nagy különbségek állottak fenn az egyes szerzők között. Voltak, akik erősen szívükön viselték a jobbágykérdés rendezését, voltak viszont mások, akik ezt a kérdést nem is, vagy csak alig érintették. Voltak, akik figyelmet fordítottak már a kialakuló munkásság nyomorúságos helyzetére is, a többség azonban szótlannul ment el az ebből adódó problémák mellett. Voltak, akik javaslataikat összefüggő rendszerbe foglalták, s átfogó változtatásokat, Ausztria életét a maga egészében újjászervező alkotmányt sürgettek, voltak viszont olyanok is, akik csak egyes részkérdések megoldásán fáradoztak, akik részleges változtatásokkal is beérték volna.

*

Az ilyen és hasonló problémák felsorolását még hosszan lehetne folytatni. Annyi azonban talán már az eddigiekből is kitűnik, hogy ez a röpiratirodalom a birodalom 1848 előtti viszonyainak minden lényeges kérdéséhez hozzászólt, éspedig alapjábanvéve előremutató módon.

Mégis nagy hiba volna túlbecsülni ennek az irodalomnak az értékét: bármennyire jelentős volt is kiterjedése, tartalmi színvonalát tekintve meg sem közelítette például a korszak magyar publicisztikájának mértékét. Még nagyobb hiba volna viszont alábecsülni ennek az irodalomnak a szerepét: a politika síkján legfőbb előkészítője volt a negyvennyolcas osztrák forradalomnak. Ennek az irodalomnak a megismerése nélkül tehát nem érthető meg kellőképpen maga a negyvennyolcas osztrák forradalom sem, s ha nem vizsgáljuk meg azokat a nézetkülönbségeket és -ellentéteket, amelyek ennek az irodalomnak a keretei között megmutatkoztak, akkor a forradalom később felszínre került belső ellentmondásainak tekintélyes részét sem érthetjük meg kellőképpen. Éppen ezért sürgető feladat végre feltárni ennek az irodalomnak teljes történetét, mégpedig úgy, hogy a kutatás fényt derítsen ez irodalom egyes irányzatainak, árnyalatainak különbségeire, eltéréseire is.

Az ilyen irányú kutatás során persze számos nehézséggel kell megküzdeni. Az első és legfontosabb problémát jelenti mindjárt az a tény, hogy a szóbanforgó munkák legnagyobb része névtelenül vagy álnévvel jelent meg. Ezért már maguknak a külföldön kiadott osztrák szerzőktől származó röpiratoknak az ez idő tájt Németország könyvpiacát szinte elárasztó osztrák tematikájú egyéb írásoktól való elhatárolása is komoly gondot okoz. S még sokkalta nehezebb feladat persze az egyes szerzők kilétének a megállapítása, nem is beszélve azokról a gátakról, amelyek a különböző németországi lapokban, vagy éppenséggel a *Grenzboten*-ben napvilágot látott — álnevekkel, névbetűkkel vagy csupán jelekkel jegyzett, többnyire pedig szintén névtelen — kisebb cikkek, levelek íróinak kinyomozásával kapcsolatban állanak a kutatás előtt.

Az ezirányú kutatások problematikussá voltát mutatja, hogy a *Holzmann* és *Bohatta*-féle nagy német *Anonymen-Lexikon* sem tud sok esetben még útbaigazítással sem szolgálni, nem egyszer pedig — különböző forrásokból és időből származó értesüléseinek megfelelően — két-három lehetséges szerző nevét is említi egy munkával kapcsolatban, s néha még azokban az esetekben is téved, amikor határozottan és egyértelműen foglal állást. És mindez nem is csodálható, hiszen már maguk a kortársak is, akiknek ilyen irányú utalásaira pedig elsősorban vagyunk kénytelenek támaszkodni, sokszor tulajdonítottak nem egy névtelen művet más szerzőnek, mint aki valójában írta, s kivált olyannak, akinek a neve már ismertebb volt. Az idevágó problémákat azonban talán nem szükséges részletezni. Hadd említsem meg inkább áttekinthető tájékoztatóképpen azt, hogy a szóbanforgó röpiratirodalomnak egyötöd részét sem teszik ki azok a művek, amelyeket szerzőjük nevével jegyzett, s a névtelenül vagy álnévvel kiadott műveknek is csak alig több mint a feléről állapította meg az eddigi szakirodalom — úgy látszik — megnyugtató módon szerzőjük kilétét; a fennmaradó művek nagyobbik felének szerzősége mindmáig vitatott, s az egész itt tárgyalt röpiratirodalomnak csaknem egyötöd részét képezik azok a művek, amelyeknek a szerzőségével kapcsolatban még soha senki sem próbált állást foglalni.

Ha azonban e munkák szerzőinek kilétére vonatkozó kutatások terén a továbbiakban sikerülne is előbbre jutnunk, ezzel még csak az első lépést tennők meg az előttünk álló úton. A szerzők kilétének tisztázását nevezetesen nyomon kell követnie a szerzők életpályájára vonatkozó kutatásoknak, már csak azért is, mert enélkül nemigen magyarázhatjuk meg, miért jutottak el a maguk ellen-

zéki álláspontjára s miért csatlakoztak ennek az irodalmi ellenzéknek éppen egyik vagy éppen másik irányzatához. És az efféle életrajzi jellegű kutatásokra az adott esetben azért is különösen nagy szükség van, mert ez a röpiratírói gárda, tagjainak pályafutását, életkörülményeit tekintve, fölöttébb tarka képet mutat. Ami például eredetüket illeti: a szóbanforgó 25 szerzőnek mintegy ötöd-része nemesi, háromötöde nem nemesi származású volt (a többinek a származásáról közelebbit még nem tudunk), s a nem nemesi származásúaknak hozzávetőlegesen a fele volt az, akit kifejezetten polgári eredetűnek minősíthetünk. S ha azt vizsgáljuk, honnan jöttek, olyan magyarázatra váró sajátosságok is szemünkbe tűnnek, mint például az, hogy e szerzőknek csaknem a fele a birodalom cseh-morva tartományaiából származott, vagy az, hogy meglehetősen jelentős részük, mintegy 20—25%-uk zsidó eredetű.

Ami pedig ez írói kör tagjainak életkörülményeit illeti: ennek képe sem mutat kisebb tarkaságot. E gárda legjelentősebb hányadát, mintegy a felét olyanok tették, akik hivatásszerűen foglalkoztak írással, s ezek kivált a Németországba emigráltak sorából kerültek ki. (Legnagyobb részük folyóiratok szerkesztőségében dolgozott, s akadtak köztük önálló lapszerkesztők is, így *Kurandán* kívül a már említett *Herloss Der Komet* és *Eduard Duller Phoenix*, majd *Das Vaterland* című lapjával.) Íróink másik fele pedig foglalkozási szempontból több kisebb csoportra oszlott, volt közöttük ügyvéd, egyetemi oktató (Svájcban), uradalmi ügyész, sőt nem egy állami hivatalnok is, mind például *Andrian-Werburg*, az udvari kancellária titkára, aki földbirtoka révén egyben tagja volt az alsó-ausztriai rendi gyűlésnek is. S ez utóbbiak között, ami még feltűnőbb (mert az abszolút rendszer válságának különösen kirívó jele), katonatisztek is akadtak. Ilyen volt például *Karl Moering*, a császári hadsereg mérnökkari kapitánya és *Rainer* főherceg gyermekeinek nevelője (!), vagy *Daniel Fenner von Fenneberg*, az ismertnevű császári altábornagy fia.

Mindezek csak tájékoztatásul felvázolt adatok, amelyek természetesen részletes kiegészítésre szorulnak, ma azonban még korántsem volnának kiegészíthetők annyira, amennyire ez szükséges, mert az idevágó életrajzi jellegű kutatások javarésze még előttünk álló feladat. Hiszen ma még igen sok szerző életének tényszerű eseményeit sem ismerjük eléggé, s még kevésbé tudunk kielégítő magyarázatokat adni olyan kérdésekre, hogy életsorsuk alakulása miképpen járult hozzá nézeteik alakulásához, vagy hogy egyesek, akik emigráltak közülük, utóbb miért tértek vissza mégis Ausztriába, meggyőződésük módosulása miatt-e avagy az ellenük foganatosított kormányintézkedések hatására stb.

Nem kevésbé halaszthatatlan feladat volna azután felderítenünk azt a politikát, amelyet az osztrák kormányzervek ennek az irodalmi ellenzéki mozgalomnak a kudarcbafullasztása érdekében kifejtettek. Mindenekelőtt tisztázni kell azt a kérdést (amelynek vizsgálatával osztrák részről ma egyedül *Julius Marx* foglalkozik), hogy milyen tiltó és korlátozó rendszabályokkal próbálták meggátolni az egyes ellenzéki röpiratok Ausztriába kerülését. Beható tanulmányozásra szorulnak továbbá az osztrák hatóságoknak azok a lépései, amelyek az emigrált írók külföldi tevékenységének megbénítását célozták. *Karl Glossy* félévszázadja kiadott *Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz* című gyűjteményében sok adatot közölt ugyan az emigránsok működését rendszeresen megfigyelő titkosrendőrök tevékenységére vonatkozólag, az idevágó forrásanyagot azonban nyilvánvalóan nem merítette ki a maga teljességében, s a szó-

banforgó problémakör különben sem korlátozódik a rendőri ügynökök működésére. Hiszen az osztrák hatóságok nem érték be emigránsellenfeleik pusztá megfigyeltetésével, hanem mindent elkövettek megfélemlítésük érdekében (többször hazarendelték némelyiküket, s ha az illetők nem engedelmeskedtek, állampolgári jogaik korlátozásával sem késlekedtek), diplomáciai úton is felléptek szabad mozgásuk lehetetlenné tétele végett (s egyes esetekben sikerült is például nem egy osztrák röpiratíróit kitiltatniuk bizonyos német államok területéről), sőt még azzal is megpróbálkoztak, hogy bértollnokok elleniratainak közzétételével ellensúlyozzák hatásukat. Ezeknek az intézkedéseknek a részletei és az eredményei pedig ma még nagyrészt feltáratlanok.

S épp így lényegében feltáratlanok azok a kapcsolatok, amelyet ez az irodalom megannyi ellenrendszabály dacára is képes volt fenntartani az abszolút rendszer ellen küzdők otthoni csoportjaival, és az a hatás, amelyet a maga nehéz körülményei között is gyakorolhatott az osztrák társadalom haladó rétegeire. Hiszen tudjuk például, hogy a szigorú tilalmi intézkedések az Ausztriába irányuló könyvcsempészet felvirágzását vonták maguk után (amiről már csak azok a nagyszabású razziaák is árulkodnak, amelyeket a hatóságok az osztrák könyvkereskedők raktáraiban voltak kénytelenek lebonyolítani időnként), ennek a csempészetnek azonban egyelőre sem útjait-módjait, sem számszerű méreteit nem ismerjük eléggé s még kevésbé tudjuk ma még megmondani, kikhez és milyen számban jutottak el végül a szóbanforgó művek, arra pedig végképp nehezen tudnánk jelenleg választ adni, hogy mennyiben járultak hozzá egyes társadalmi rétegek ellenzékiességének felkeltéséhez, illetve elmélyítéséhez. Vagy tudjuk például azt is, hogy idővel létrejött bizonyos együttműködés az emigráció liberálisai és az alsó-ausztriai rendi gyűlés balszárnya között (a *Grenzboten* példának okáért 1846-ban nagy készséggel biztosított nyilvánosságot az alsó-ausztriai rendek feliratának, amely többek között a robot- és tizedmegváltás kötelezővé tételét sürgette), ennek az együttműködésnek egyéb részleteit azonban alig ismerjük s még kevésbé ismerjük azokat a kapcsolatokat, amelyek nyilvánvalóan fennállottak ez irodalmi emigráció és más rokonirányzatú otthoni csoportosulások között.

*

Az utóbb említett kérdések teljes tisztázásához persze már nem elegendő a — különben ez esetben elsőrendű — nyomtatott forrásanyagnak, maguknak az érintett röpiratoknak és hírlapoknak a tanulmányozása, ehhez már jelentős levél- és kéziratári forrásanyagot (cenzura-iratokat, rendőri és követi jelentéseket, missilis leveleket stb.) is mozgósítani kellene, ami — mint már volt róla szó — magyar kutatók számára nem egykönnyen megoldható feladat; kevésbé áll viszont ez az elvégzendő munkának arra a részére, amely a magyar közönséget legközvetlenebbül érdekelheti: e Fiatál Ausztria és az egykorú haladó magyar politikai és irodalmi élet kapcsolatainak feltárására (amit viszont még meg is könnyít az, hogy a magyarországi könyvtárak — kivált az Országos Széchényi Könyvtár —, ha nem is hiánytalan, mindenesetre gazdag gyűjteményrel rendelkeznek az osztrák emigráció röpirodalmának termékeiből).

E haladó osztrák-magyar kapcsolatok meglehetősen kiterjedtek és sokrétűek voltak. Mindenekelőtt említést érdemelnek a közvetlen mindennapi érintkezések, amelyek azáltal jöttek létre, hogy a Fiatál Ausztria köréhez tartozó

szerzők egy része magyarországi lapokban és almanachokban is publikált, mások pedig személyesen is megfordultak Magyarországon, s ezek közül néhányan a magyarországi németnyelvű lapok szerkesztésébe is bekapcsolódtak, mint például Julius *Seidlitz* és Isidor *Heller* a *Der Ungar*éba. Mindebben nyilvánvalóan nem mellékes része volt annak, hogy a magyarországi cenzura-viszonyok még mindig türethetőbbek voltak az ausztriaiaknál, amit már csak az is mutat, hogy magyar lapok — mint azt *Szemző Piroska* és *Réz Henrik* már részletesen kimutatta — nem egyszer adtak teret a haladó osztrák írók olyan dolgozatainak, amelyeknek otthoni közlését a cenzura meggátolta.

Még inkább figyelemre kell azonban méltatnunk azt a tényt, hogy a szóbanforgó írók műveikben is jelentős teret szenteltek a magyarországi állapotoknak. Voltak közöttük, akik — mint például *Gross-Hoffinger* — egész köteteket is írtak Magyarország földrajzi, gazdasági és társadalmi viszonyairól. Voltak, akik emlékiratszerű művekben dolgozták fel magyarországi élményeiket, mint például Friedrich *Schönholz* *Zehn Jahre in Ungarn* című könyvében. Voltak azután mások, akik egyes szépirodalmi műveiknek választották színhelyét Magyarországot, mint például *Herloss* a Hunyadiak korát felidéző *Der Ungar* című regényében. S voltak végül olyanok — és számunkra nyilván ezek a legfontosabbak —, akik egyes röpirataikban a magyar politikai élet kérdéseire szóltak hozzá. Így járt el például a már többször említett *Gross-Hoffinger*, amikor *Ungarisches Portefeuille* című munkájában kerek alkotmánytervezetet dolgozott ki Magyarország számára. És így járt el Franz *Schuselka* is, megírván *Oesterreich und Ungarn* című röpiratát, amelyben — mint másutt már bővebben foglalkoztam vele — mind Magyarországnak Ausztriához való viszonyát, mind Magyarország belső problémáit részletes kritikai elemzésnek vetette alá. De itt kell megemlékezni a *Guter Rath für Oesterreich* című röpiratról is, amelynek Karl *Moering*ben feltételezhető szerzője szükségesnek tartotta a németül olvasó közönség számára mint nem tanulság nélküli olvasmányt teljes egészében közzétenni a magyar liberálisok Ellenzéki Nyilatkozatát.

Ezek a szerzők sok tekintetben elítélték az osztrák kormányzat magyarországi politikáját, a magyar haladó mozgalmak célkitűzéseivel azonban csak kis részben értettek egyet, sőt olykor kifejezetten vitába is szálltak magyar liberálisokkal, így az augsburgi *Allgemeine Zeitung* hasábjain *Schuselka* is *Lukács* Móriccál. Nézeteik alapos tanulmányozása azonban függetlenül attól, hogy a vitás kérdésekben a maguk idején igazuk volt-e vagy sem, mellőzhetetlen kötelességünk, hiszen, ha eltérő eszközökkel is, ők végső soron szintén azért a célért küzdöttek, amelyért az akkori Magyarország legjobbjai: a birodalom népeit egyaránt elnyomó Habsburg-abszolútizmus felszámolásáért.

